

Բ Ե Ջ Մ Ե Վ Է Պ

Օ Ր Ա Գ Ի Ր

ԲՆԱԿԱՆ, ՏՆՏԵՍԵԱԿԱՆ ԵՒ ԲՆԱԵՍԻՐԵԱԿԱՆ

ԳԻՏԵԼԵՑ

Գ . ՏԱՐԻ, ԹԻԻ 7.

1845

ԱՊՐԻԼԻ 1.

ԲՆԱԿԱՆ ԳԻՏՈՒԹԻՒՆ

ՏՈՄԱՐԱԳԻՏՈՒԹԻՒՆ

Օ առիթան հաշիւներուն վրայ տեղեկութիւնք :

Ինչպէս չի կարելի, նմանապէս ամէն քրիստոնէից տոմարներուն մէջ զատկական հաշիւը ամենահարկաւոր գիտնալու բան մըն է : Իսկ հարկաւորութիւնը աւելի կ'իմացուի նաեւ աստարի, անոր համար որ նոր տոմար բանեցընողները կամ թէ լատինացիք հինգ շաբաթով առաջ զատիկը ընեն, քի իրենց Սարտի 23^{ին} : Ուստի աս հաշիւներուն վրայ համառօտ ու պարզ տեղեկութիւն մը գնելով հոս, յուսանք որ շատին օգտակար ու հաշոյ բան մը ըրած կ'ըլլանք :

Իմենուն յայտնի է թէ չի կարելի իրենց զատիկը 'նիսան ամսուն 14^{ին} կը տօնեն հին ատենէն 'ի վեր . նիսանը աստուածաշնչի տարւոյն առջի ամիսն է, և աս ամսուս 14ը լուսնի լըր-

մանը կը հանդիպի, կամ դարնանային գիշերահաւասարին հետ, կամ անմիջապէս ետքը : Իսկ որ չի կարելի ամփոփ մէկտեղելն, լուսնին ամէն օրերը համընդհանուր համար բարձր աշտարակներու վրայ կ'ելլեն կը դիտեն, ու լուսնին տեսածնուն պէս փոքր հնչեցընելով ամենուն կ'իմացընեն : Իսկ երբոր սկսան ասդիս անդին ցրուիլ, ան ատեն սկսան այլեւայլ հաշիւներ հնարել ու տոմարական շրջաններ գործածել, ինչպէս որ ինչուան հիմայ ալ կ'ընեն :

Քրիստոնէայք ալ զատիկը կը տօնեն, չէ թէ Սարայէլացւոց զատիկն յիշատակը պահելու համար, հապա Քրիստոսի տեառն մերոյ փառաւորեալ յարութեանը յիշատակ, որով 'ի գերութենէ սատանայի և մեղաց յազատութիւն դարձանք . անոր համար քրիստոնէից մէջ ալ զատիկը ամէն տօներէն մեծ կը սեպուի, և տարւոյն ուրիշ ամէն շարժական տօները զատկէն կախուած են :

Քրիստոնէութեան առջի դարերուն մէջ ոմանք, և մանաւանդ փոքր իսրայի բնակիչները, առանց կիրակին

1 Չատիկը չի կարելի լեզուովը ֆախի կ'ըսուի, և ասորերէն ֆախի, և ըսել է անդի կամ էլ . այսինքն թէ ան օրը հրեշտակը անցաւ բոլոր Եգիպտոսի մէջէն, ու զստեղծական գառին արեամբը չեղեցուած տներուն մէջ անգրանիկները շարդեց . կամ թէ ինչպէս ուրիշները կ'ըսեն՝ անոր համար անցը բոլորեցաւ որ անկէ ետքը Իսրայէլացիք Վարմիր ծովէն անցան աւետեաց երկիրը մտնելու համար : Յոյնք և ուրիշ Եւրոպացիք ալ ֆախի բառը կը գործածեն սովորաբար :

կամ շաբթուն օրերը դիտելու՝ Նրէից հետ կը կատարէին զատկի տօնը, այսինքն առաջին ամսուն լուսնի լրման օրը զատկական գաւը կ'ուտէին Նրէից պէս՝ աղուհացից պաքը լուծելով, և անոր յաջորդ կիրակին Վրիստոսի սուրբ յարութեան տօնը կը կատարէին։ Բայց ուրիշ շատ քրիստոնեայք, և մանաւանդ արեւմտեան եկեղեցին, Նրէից հետ ամենեւին զատկի յիշատակ չէին ըներ, հապա անոնց զատկէն շաբթ մը ետեւ՝ առջի կիրակին։ Բաբանիս վրայ շատ քննութիւններ ու վէճեր ըլլալէն ետքը, 325^{ին} Վիկիոյ սուրբ ժողովին մէջ 318 հայրապետք որոշեցին որ զատիկը գարնան գիշերահաւասարէն ետեւ հանդիպած լուսնի լրմանը դիմացի կիրակին տօնուի։ Կամ թէ նոյն իսկ գիշերահաւասարին օրը տօնուի, որ է մարտի 21. Թէ որ լուսնի լրման օրը կիրակի ըլլայ, առջևի կիրակին տօնուի, ըսին։ որպէս զի Նրէից հետ միատեղ չգայ մեր զատիկը։ Վասն զի անոնք, ինչպէս որ ըսինք, ամսուն 14^{ին} ճիշդ լուսնի լրման օրը կը տօնեն, շաբթուն օր օրն որ ըլլայ։ Բմէն եկեղեցիք աս բանս ընդունեցան, և մէկքանի չընդունողները՝ չորեքտասանականք ըսուեցան ու յեկեղեցւոյ բանադրուեցան։

Եւ աս կերպով զատկական տօնին սահման որոշուեցաւ մարտի 22^{էն} ինչուան ապրիլի 25^ը, այսինքն մարտի 22^{էն} կանուխ չկրնար գալ զատիկը, ապրիլի 25^{էն} ալ աւելի չկրնար ուշանալ. ասոնց համեմատութեամբ ամսագլուխները կամ զատկական լուսնի ծնունդներն ալ կը սկսին մարտի 8^{էն} կամ ապրիլի 5^{էն}։ Բաբանս գտնելէն ետքը պէտք էր նաեւ գիտնալ թէ արդեօք ամէն տարի ան միջոցին մէջ որ օրը կ'իյնայ լուսնի ծնունդը, որով կարելի ըլլայ նաեւ լրումը գուշակել. և ահա ասոր համար սկսան զանազան հաշիւներ կամ շրջաններ գործածել, ինչպէս է Սեթոնի շրջանը կամ իննստասներեակը, և եօթներեակը

կամ կիրակագիրը։ Բայ շրջաններով աղիւսակներ շինեցին ու սկսան գործածել նախ արեւելեան եկեղեցիք ետքը լատինացիք։

Եւսպիսի շրջաններով 1200 տարիէն աւելի վարուելէն ետեւ՝ տեսանոր իննստասներեակի շրջանն ալ պակասաւոր է, և ամէնքը կ'ուզէին որ տոմարիննորոգութիւն մը ըլլայ. ուստի 1581^{ին} Վրիգոր ԺԳ Նոմայ քահանայապետը շատ մը վարպետ աստղաբաշխներ ու տոմարագէտներ ժողովելով, որոնց մէջ երեւելի էին Վլաւիոս յիսուսեան կրօնաւորը ու Վիլիոս, անոնց խորհրդովը քաղաքական կամարեգակնային տարին շտկեց, և լուսնի փոփոխութիւններուն ժամանակը որոշեց. մեթոնեան շրջանին տեղն ալ վերագրաց շրջանը հաստատեց, որպէս զի նորէն խառնակութիւն չըլլայ հաշիւներու մէջ. և աս ոճրան ատենի ամէն ուսումնարաններն ընդունեցան։

Հիմա տեսնենք թէ աս կերպով ինչպէս դիւրաւ կրնանք գտնել զատիկը։ Եթէ մը վրայ յուսուարի 1^{էն} սկսեալ տարւոյն ամէն օրերը գրէ, ու 1^{էն} սկսեալ այբուբենին առջի եօթը գրերը դիր, այսինքն Ա, Բ, Գ, Դ, Ե, Զ, Է. այսպէս գրէ ամէն շաբթու դիմացը ինչուան դեկտեմբերի վերջը. ան գիրն որ ամէն կիրակինն ունի դիմացը կ'իյնայ՝ կ'ըսուի Կրակագիր։ Տարին ինչ օրով որ կը սկսի, նոյն օրով ալ կը լմննայ. ուստի թէ որ տարւոյ մը կիրակագիրն է Է, հետեւեալ տարւոյնը կ'ըլլայ Զ. և այսպէս միշտ ետ ետ կ'երթայ։ Բմէն տարի 365 օր է. հապա տարի ալ կայ որ 366 օր է որ նահանջ կ'ըսուի. ասոր համար նահանջ տարին երկու կիրակագիր կը գործածուի. առջինը առջի երկու ամսուան համար, երկրորդը վերջի տասը ամսուան համար։ Բայց որովհետեւ ըստ Վրիգորեան տոմարին ամէն մէկ հարիւր տարիներուն մէյմը նահանջ չըլլար, ինչպէս 1800^{ին}, 1900^{ին}, ուրեմն անոնց կիրակագիրներն ալ հասարակ

տարուան պէս պէտք է հաշուել:

Վերադիր ըստածը կը ցուցնէ թէ յունուարի 1^{ին} լուսնի քանիերորդ օրն է. կամ թէ նախընթաց տարւոյն հոգի նոր լուսնէն ինչուան նոր տարւոյն առջի նոր լուսինը քանի օր անցեր է: Ետդաբաշխները աս օրերը ճիշդ ժամերով ու վայրկեաններով կը հաշուեն. անոր համար իրենցը աստղաբանական փերադիւր կ'ըսուի. իսկ եկեղեցական փերադիւր օրերը միայն կը հաշուեն. և որովհետև լուսնական տարին 354 օր է, և արեգակնայինը 365, ամէն տարի լուսնական տարին 11 օր ետ կը մնայ: Եսանկ ըլլալով, դնենք թէ մէկ տարի մը նոր լուսինը յունուարի 1^{ին} հանդիպեցաւ, ան տարուան վերադիրը կ'ըլլայ 0. յաջորդ տարուանը կ'ըլլայ ժԱ, մէկալինը ԻԲ, չորրորդինը ԼԳ. բայց որովհետև 30 օրը նախընթաց լուսնին կը տրուի, անոր համար չորրորդ տարւոյն վերադիրը կը մնայ Գ: Հինգերորդ ու վեցերորդ և մէկալ տարիներուն համար ալ միշտ 11 կ'աւելցուի, ու 30^ը անցնելուն պէս՝ կը ձգուի: Վրիգորեան տոմարը հաստատուած տարին, այսինքն 1582^{ին} վերադիրն եղաւ է, ուստի յաջորդ տարին էր ժԸ, և այլն. ասանկով 30 վերադիրներուն 12 անգամ կրկնուելովը մշտնջենաւոր աղիւսակ մը կը ձևանայ, որով խիստ դիւրին է զատիկը գտնելը. և աղիւսակին գլխաւոր կտորը աս է.

Օր. Կիր. Վեր.	Օր. Կիր. Վեր.
Մարտ 8 . . . ԻԳ	Ապր 1 . Է . . ԻԹ
9 . . . ԻԲ	2 . Ա . . ԻԸ
10 . . . ԻԱ	3 . Բ . . ԻԷ
11 . . . Ի	4 . Գ. 25. ԻԶ
12 . . . ԺԹ	5 . Դ. 15. ԻԵ
13 . . . ԺԸ	6 . Ե . . .
14 . . . ԺԷ	7 . Զ . . .
15 . . . ԺԶ	8 . Է . . .
16 . . . ԺԵ	9 . Ա . . .
17 . . . ԺԴ	10 . Բ . . .
18 . . . ԺԳ	11 . Գ . . .
19 . . . ԺԲ	12 . Դ . . .
20 . . . ԺԱ	13 . Ե . . .
21 . . . Ժ	14 . Զ . . .
22 . Դ . Թ	15 . Է . . .
23 . Ե . Ը	16 . Ա . . .

Օր. Կիր. Վեր.	Օր. Կիր. Վեր.
24 . Զ . Է	17 . Բ . . .
25 . Է . Զ	18 . Գ . . .
26 . Ա . Ե	19 . Դ . . .
27 . Բ . Դ	20 . Ե . . .
28 . Գ . Գ	21 . Զ . . .
29 . Դ . Բ	22 . Է . . .
30 . Ե . Ա	23 . Ա . . .
31 . Զ . *	24 . Բ . . .
.	25 . Գ . . .

Ուրեմն երբոր մէկ տարւոյ մը վերադիրն ու կիրակագիրը գիտես (ըստ լատինացւոց), ինչպէս աս տարուանս վերադիրը՝ որ է ԻԲ, ու կիրակագիրը Ե, վերի աղիւսակին մէջ կը տեսնես որ դիմացը Սարտի 9 է. ըսել է թէ զատկական լուսնի ծնունդը մարտի 9^{ին} է. վրան 13 օր աւելցուր, կ'ըլլայ 22, և ան օրը կ'ըլլայ զատկական լուսնի լրումն. զատիկն ալ անոր դիմացի կիրակին կ'իյնայ, ինչպէս որ կը ցուցնէ Ե կիրակագիրը, որ մարտի 23^{ին} դիմացը դրած է: Վալ տարի, 1846^{ին}, կիրակագիրն է Դ, վերադիրը Գ. որ կը պատասխանէ մարտի 28^{ին}. ուստի ապրիլի 10^{ին} աւագ լրումն կ'ըլլայ. և նոյն ամսուն 12^{ին} որ յաջորդ կիրակին է, ինչպէս Դ կիրակագիրն ալ կը ցուցնէ, զատիկ է ըստ նոր տոմարին:

Ես բաներէս կ'իմացուի թէ սուրբ եկեղեցին՝ թէ Նիկիոյ ժողովէն առաջ և թէ ետքը ամսագլուխները և լուսնի լրումները գտնելու համար աւմենևին աստղաբանական կերպեր չէ բանեցուցած. հապա միշտ այլեայլ շրջաններ. և թէպէտ Վրիգորեան տոմարին հնարողներն ալ գիտէին թէ լուսնի լրումները ճիշդ ու աստղաբանական վերադրաց հաշուին հետամէն տարի չեն յարմարիր, հապա երբեմն քիչ մը իրարմէ ետև առաջ կը մնան, բայց շատ իմաստութեամբ լաւ համարեր են պարզ վերադրաց ոճը բանեցընել աս եկեղեցական հաշիւներուն մէջ, քան թէ աստղաբանական բարակ հաշիւներու կապուիլ: Ես աս պատճառաւ նաև մեր օրացուցին մէջ 3 ետին լրումն լուսնի դրուած է

մարտի 11^{ին}, որ է ըստ նոր տոմարին 23, և լատինացւոց զատիկ. ան ալ արեւը մննելէն 4 ժամ ու 12 վայրկեան ետքը՝ աստղաբաշխական հաշուով. որ եթէ եկեղեցականին հետ հաւասար ըլլար, լատինացւոց զատիկը յաջորդ կիրակին պիտի ձգուէր, որ է մարտի 18, կամ ըստ նոր տոմարի՝ 30: Բայց ինչպէս որ վերը ըսինք, եկեղեցին վերադրաց կանոնով հաշուելով՝ զատիկական լուսնին լրումը 22^{ին} կ'իյնայ. ուրեմն երկրորդ օրը, որ է կիրակի ու մարտի 23, կրնայ օրինաւորապէս զատիկը տօնուիլ:

Ըստ հին տոմարին զատիկը գրտնելուն կերպերը ուղղող փոքր ժամագրքին մէջ կը տեսնէ. մենք հիմա համառօտ կերպով մը ան յիշենք՝ թէ աս հին և նոր տոմարին իրարմէ տարբեր ըլլալուն պատճառն ինչ է:

Նիկիոյ ժողովին ատենները հին տոմարին կարգաւորութիւնը բաւական ճիշդ էր, ու զատիկական լուսնին ծնունդն ու լրումը գրեթէ անսխալ կը ցուցնէր: Բայց հարիւրաւոր տարիներ անցնելէն ետքը իմացուեցաւ որ ան հաշիւներուն մէջ քանի մը վայրկեանի տարբերութիւն կայ եղեր. և աս վայրկեանները իրարու վրայ զարնուելով՝ ժամեր օրեր ձեւացեր են, ու զատիկի տօնը շատ անգամ գարնանային լուսնի լրմանէն ալ անդին կ'անցնի. որով լուսնի աւագ լրմանէն 14 օր անցնելէն ետքը՝ յաջորդ կիրակին չըլլար զատիկը, հապա անոր ալ դիմացի կիրակին. երբեմն ալ գարնանային առաջին լրման ատենը չպատահիր, հապա երկրորդ լրմանէն ետքը, քիչ հինգ շաբաթ ետեւ, ինչպէս ահա եղաւ նաև աս տարի: Եւ որ աս սխալը անյայտ մնար, կամաց կամաց այնչափ կը հեռանար զատիկը մարտի հասարակածէն, որ ինչուան մայիս՝ յունիս ամիսներուն մէջ ալ կրնար պատահիլ. Նիկիոյ ժողովոյն կանոնին դէմ: Իսկ սխալին գլխաւոր պատճառը աս էր: Հին ատենը արեգակնային տարին 365 օր ու 6 ժամ կը սեպուէր. ա-

նոր համար ալ իրեք տարի ետեւ ետեւ տարին 365 օր հաշուելէն ետքը, չորրորդ տարին ան աւելցած 6 ժամերն ալ չորս անգամ կրկնելով, ամբողջ օր մը կը հաշուէին, ու ան տարին՝ որ հաշիւ կ'ըսուի՝ 366 օր կը համարէին: Ետքերը իմացուեցաւ որ տարին 365 օր ու ամբողջ 6 ժամ չէ, հապա 6 ժամէն 11 վայրկեան ու 15 րոպէ պակաս է. որով հին տոմարին հանջը 130 տարուան մէջ գրեթէ օրով մըն ալ կ'աւելնար. ուստի 1300 տարի անցնելէն ետեւ՝ գարնանային հասարակածը մարտի 11^{ին} կ'իյնար, որ Նիկիոյ ժողովոյն ատենը մարտի 21^{ին} էր: Եւ պատճառաւ մարտի 11^{էն} ինչուան 21^է եղած միջոցին մէջ թէ որ լուսնի 14 օրը հանդիպէր, եկեղեցին հարկ կը համարէր ան լուսինը զատիկական չսեպել, հապա անոր յաջորդը. թէպէտ և բուն շիտակը առաջինն էր:

Հին տոմարին մէկ սխալն ալ աս էր որ հիները կարծէին թէ 19 տարուան մէջ արեւն ու լուսինը նոյն կէտը կը հասնին մէկտեղ՝ նոյն օրը, նոյն ժամը և նոյն վայրկեանը. բայց իրօք այնպէս չէ, հապա 19 տարուան մէջ լուսինը արեւէն գրեթէ մէկ ժամ ու կէս պզտիկ շրջան կ'ընէ, կամ թէ առաջ կ'երթայ, այնպէս որ 312 տարի ու կէս անցնելէն ետքը՝ լուսնի ծնունդը մէկ օր մը առաջ կը պատահի: Եւ որ համար Նիկիոյ ժողովէն ինչուան տոմարին նորոգութեան ատենը 1250 տարի անցած ըլլալով, լուսնի ծնունդը գրեթէ չորս օր դէպ 'ի ամսուն սկիզբը կը պատահէր:

Եւ երկու սխալներուն պատճառաւ հին տոմարին զատիկը եկեղեցական կանոնին համաձայն չըլլար, ու երթալով աւելի ալ կը ծռի, այնպէս որ ինչպէս ըսինք՝ մայիսի և յունիսի մէջ ալ կրնայ գալ զատիկը:

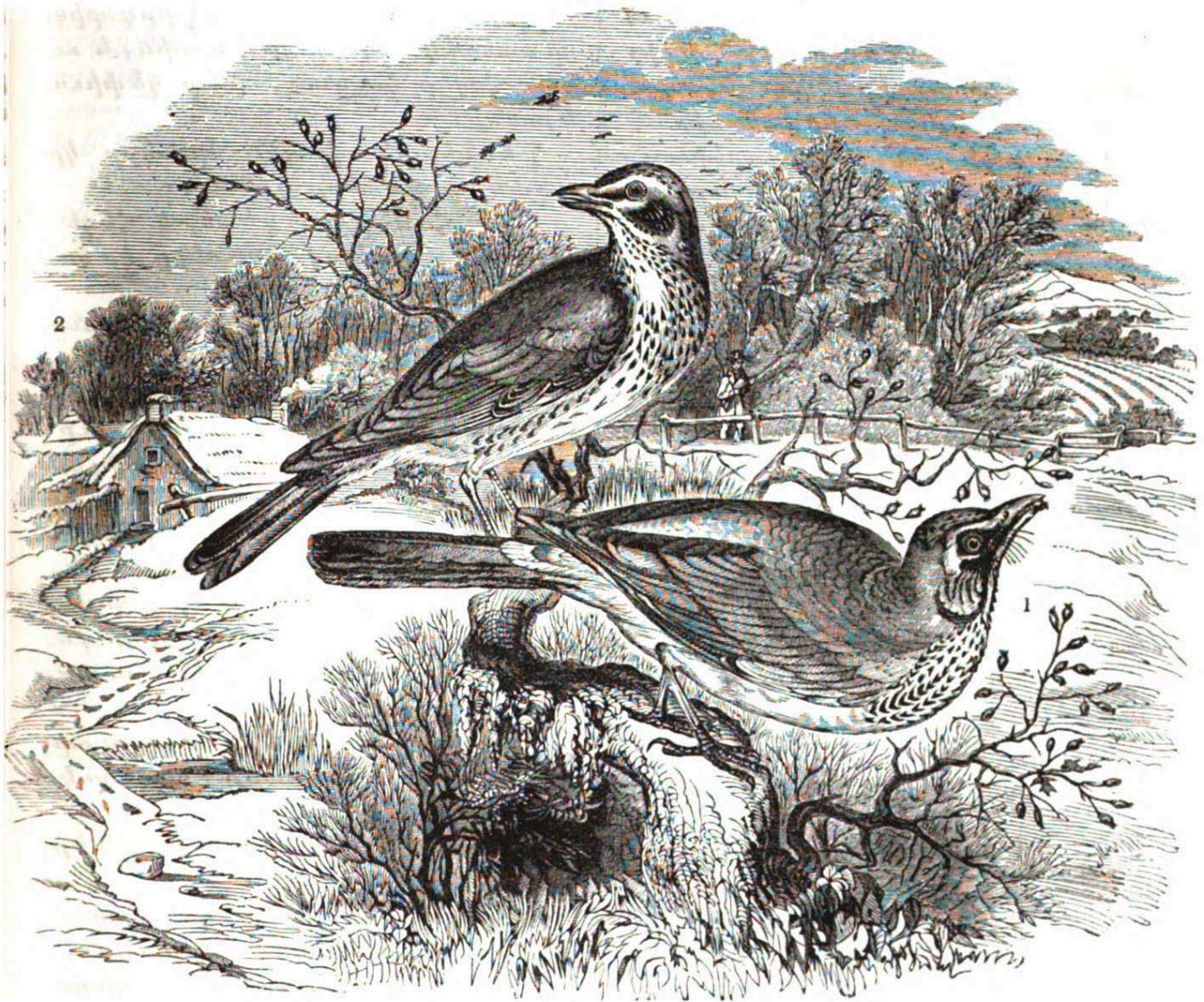
Եւ յաջափով յայտնի կ'իմացուի թէ հարկ էր որ Ղարիբօր ԺԳ պապը 1581^{ին} երբոր տոմարը ուղեց նորոգել՝ մէկ տարիէ մը 10 օր դուրս ձգէր, որպէս

զի գարնանային հասարակածը մարտի 21^{ին} իյնայ, ինչպէս էր Նիկիոյ ժողովոյն ատենը : Ուստի հրամայեց որ յաջորդ տարին հոկտեմբերի 4 ըսելէն ետքը 5 չըսեն, հապա 15, 16 և այլն . և ահա աս է հին և նոր տոմարին իրարմէ տարբեր ըլլալուն գըլ-

խաւոր պատճառը, որ առաջ 10 օր էր, ետքը եղաւ 11, և հիմա 12 օր է . այսինքն հին տոմարին յունուարի 1^ը նոր տոմարին յունուարի 13 է, և այլն : Ուրիշ մանր գիտելիքները տոմարագիտաց կը թողունք :

ԲՆԱԿԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

ՏՈՐԴԻՆ՝

ՏՈՐԴԻՆԿԸ հին ատենը խիստ յարգի թռչուններէն մէկն էր, մանաւանդ հռովմայեցւոյ մէջ, մին փափկու-

թեանը համար : Սաճաւոր վանդակներու մէջ կը պահէին ու ծած թռչուով և ուրիշ պտուղներով ու ալիւրով կը գերցընէին, ու ինչուան տասնական դենարի կը ծախէին ամէն